

ZEYREKZÂDE EMRULLAH MUHAMMED'İN KUR'ÂN OKUMA KARŞILIĞI ÜCRET ALMA MESELESİNE DAİR RİSALESİ: İNCELEME ve TAHKİK

ZEYREKZADE EMRULLAH MUHAMMED'S TREATISE RELATED TO ISSUE OF BEING PAID IN RETURN FOR RECITING THE QUR'AN: AN ANALYSIS AND CRITICAL EDITION

Geliş Tarihi: 02.12.2019 Kabul Tarihi: 01.06.2020

✉ **ABDULLAH KAVALCIOĞLU**
DR. ÖĞR. ÜYESİ
TRABZON ÜNİVERSİTESİ
İLAHIYAT FAKÜLTESİ
orcid: 0000-0002-4993-0693
konursukaval69@gmail.com

ÖZ

16. yüzyılda yaşamış olan Zeyrekzâde Emrullah, kadılık ve müderrislik gibi önemli görevleri üstlenen bir Osmanlı âlimidir. Zeyrekzâde, üstlenmiş olduğu kadılık ve müderrislik görevleri yanı sıra fıkıh, tefsir, Arapça ve tarih ilimleri ile ilgili eserler kaleme almıştır. Bu eserlerden biri de Kur'an okuma karşılığı ücret almanın hükmü hususunu ele alan *Risâle fî cevâzi ahzi 'l-ücreti li-kıraeti 'l-Kur 'ân* adlı risaledir. Bu eser Kur'an okuma karşılığı ücret almanın caiz oluşu görüşünü delilleri ile birlikte detaylı bir şekilde ele alan bir risale olup henüz tahkik edilmemiştir. Müellif, Kur'an okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığı görüşünü savunan bir risale yazıldığını ve bu risaledeki görüşlerin genel kabul gördüğünü ifade etmiştir. Zeyrekzâde, eser ve müellif ismi zikretmeden bu risaledeki görüşleri aktarır ve bu iddialara cevaplar verir. Bu çalışmanın en önemli hedeflerinden biri Zeyrekzâde'nin bu risalesini hangi esere karşı yazdığını tespit etmektir. Bu çalışmada giriş bölümünde konu ile ilgili risaleler kısaca tanıtıldıktan sonra tahkik edilen risalenin müellifi hakkında bilgiler verilmiştir. Yine bu çalışmada tahkik edilen risalenin özellikleri, kaynakları ve nüshaları hakkında da bilgi verilmiştir. Son olarak risalenin orijinal metninin neşri yapılmıştır.

Anahtar Kelimer: Fıkıh, Kur'an okuma, Ücret, Zeyrekzâde, Hanefilik.

ABSTRACT

Zeyrekzâde Emrullah, who lived in the 16th century, is an Ottoman scholar who had assumed important duties as a qâdi (judge) and mudarris (lecturer). In addition to the duties of judge and lecturer, Zeyrekzâde wrote books on fiqh, tafsir, Arabic language, and history. One of these works is the treatise called *Risâle fî cevâzi ahzi 'l-ücreti li-kıraeti 'l-Kur 'ân*, which deals with the provision of payment for reciting the Qur'an. Although this work is an important treatise that discusses the view that it is permissible to receive a fee for reciting the Qur'an, it had not been studied before. The author states that a treatise was written defending the view that it is not permissible to receive a fee for reciting the Qur'an and that the views in that treaty were commonly accepted. Zeyrekzâde, without mentioning the name of the work and author, narrates the views in this treatise and answers these claims. One of the most important aims of this study is to determine against whom Zeyrekzâde wrote this treatise. In this study, after introducing the related treatises briefly in the introduction part, information about the author of the treatise is given. Besides, information regarding the characteristics, sources and copies of the treatise is given as well. Finally, the original text of the treatise is presented.

Keywords: Fiqh, Qur'an Recitation, Wage, Zeyrekzâde, Hanafism.

ZEYREKZADE EMRULLAH MUHAMMED'S TREATISE RELATED TO ISSUE OF BEING PAID IN RETURN FOR RECITING THE QUR'AN: AN ANALYSIS AND CRITICAL EDITION

SUMMARY

Being paid for reciting the Qur'an is a subject that has been discussed among Muslims since the era of Companions. The main rationale for this discussion is whether or not a fee can be charged for performing an act of worship. In this research, *Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücrti li-kiraeti'l-Kur'an*, which argues that it is licit to charge a fee for reciting the Qur'an, but has no information regarding its author in the biography books, was examined and prepared for publication. This treatise was written by Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek al-Hüseynî (d. 1008/1600), who will be mentioned later along with the evidence. In this treatise, the author conveys the evidence and justifications mentioned in a treatise written about the subject without mentioning the title and author of the work, and answers them. Such studies aiming to examine a single subject in detail give important clues about the mindset of the period in which the work was written, and how the subject was understood.

As far as we could determine, four chapters address the issue of charging fees for reciting the Qur'an. Among these treatises, *İnkâzü'l-hâlîkîn* and *Şifâü'l-'alîl* and *bellü'l-ğalîl* advocate the view that it is illicit to charge a fee for reciting the Qur'an while *Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâve* and the work of Zeyrekzâde argues it is licit to do so. *Risâle fî cevâzi*, the work of Zeyrekzâde, is the first treatise to advocate the view that it is licit to charge a fee for reciting the Qur'an. Another feature of this treatise is that it includes in and responds to the evidence and justifications of the opposing opinion, and explains its own opinion along with its reasons. In the treatise named *Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-fee 'ale't-tilâve*, written by Mahmud Hamza, he quotes fatwas and opinions from the books of fiqh that can only be considered as evidence for his own opinion.

He was known as Seyrekzâde because of his author father, whose full name is Emrullah Muhammed b. Seyrek Muhyiddin al-Husayni, as Hanefî about the sect he followed, and as İstanbulî, Rûmî as to where he lived. Seyrekzâde was used in the works introducing the author.

However, since the author wrote as Zeyrekzâde in the section he wrote for the promotion of the treatise which is the subject of our study and stated that he wrote it himself, Zeyrekzâde will be used in this study.

The son of Seyrek Muhyiddin Hüseyin Efendi, the first teacher of Sultan Selim II, Zeyrekzâde was born on the fifth day of Dhu al-Qa'dah in the year 945 of the Hijri calendar. The author passed away in Istanbul on the Bara'ah Night (1600) of the year 1008 of the Hijri calendar. Zeyrekzâde, who started his education life at a young age, wrote many works and was known as a virtuous and competent person among scholars. After taking lessons from the prominent scholars of his time, he worked as a lecturer in various madrasas for the rest of his life. Zeyrekzâde also served as a qadi. Rumor has it that the author, who stated that he had attended scientific discussions in the knowledge circles, hated the members of tariqa (sufist orders).. Therefore, to not receive the prayers of hatemongers, his last will to his children was that his funeral not be taken to the Fatih Mosque, and that no ulama quilted turban shall be put on his coffin.

Zeyrekzâde did not name the treatise that is the subject of this study. However, based on the phrase “words on the permissibility of charging a fee for reciting the Qur'an” in the introduction section of the treatise, it is recorded as “Risale fi cevazi ahzi'l-üçrti li-kıraeti'l-Kur'an” and “Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'an” in the library records. The author does not explicitly express to whom or against which treatise it was written. However, he refers to a treatise that argues it is permissible to charge a fee for reciting the Qur'an. In our opinion, the treatise whose author's opinions Zayrekzâde cites and answers is the treatise named İnķāzū'l-halikîn written by Birgivî Mehmed Efendi (d. 981/1573). Because Zeyrekzâde, almost in his entire treatise, cites the reasons included in the treatise of Birgivî and answers such reasons. The primary sources of this treatise are fiqh works as he deals with the dispute over the provision of a fiqh issue. In this treatise, Zeyrekzâde referred to some works by mentioning their names directly, and quoted from such works.

GİRİŞ

Kur’ân okuma karşılığı ücret alma konusu Sahabe döneminden başlamak üzere Müslümanlar arasında tartışılan bir konudur. Bu tartışmanın temel gerekçesi aynı zamanda ibadet olan bir eylemi yapma karşılığı ücret alınmamasıdır.¹ Bu araştırmada Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunan ancak tabakat kitaplarında herhangi bir müellife aidiyetine dair bir bilgi bulunmayan *Risâle fi cevâzi ahzi’l-ücreti li-kıraeti’l-Kur’ân* adlı eser tahkik edilerek yayına hazırlandı. Daha sonra delilleri ile birlikte zikredileceği üzere bu risale Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî (ö. 1008/1600) tarafından yazılmıştır. Müellif, bu risalede eser ve müellif ismi zikretmeden konu hakkında yazılmış olan bir risalede zikredilen delil ve gerekçeleri aktararak onlara karşı cevaplar verir. Tek bir konuyu detaylı bir şekilde incelemeyi hedefleyen bu tür çalışmalar eserin yazıldığı dönemin fikir yapısı ve tartışılan konunun anlaşılma biçimi hususunda önemli ipuçları verir. Bu çalışmada öncelikle konu hakkında yazılmış olan risaleler tanıtılarak başlanacak daha sonra eser ve müellifi hakkında bilgi verilecektir.

Kur’ân Okuma Karşılığı Ücret Almanın Hükümü Konusundaki Risaleler

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın hükmü konusunu ele alan dört risale vardır. Bu risaleler şunlardır;

1- İnķāzū’l-hâlikîn;

Birgivî Mehmed Efendi’nin (ö. 981/1573) eseri olan bu risalede niyet, riya, riyanın hükmü, sıla ve ücret arasındaki farklar konuları ele alınır. 967/1560 yılında tamamlanan bu eser bizzat

¹ Konu hakkındaki tartışmalar için bk. Mehmet Şener, “Kur’an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26: 410-411; Abdurrahman Çetin, “Ücretle Kur’ân Öğretme ve Okuma Meselesi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993): 124-129.

müellifi tarafından Türkçe olarak da yazılmıştır.² Müellif bu eseri yaşadığı dönemde bazı bölgelerde yaygın olan ve gittikçe kabul görmeye başlayan Kur'ân-ı Kerîm okuyarak dünyalık elde eden ve bu işi bir geçim kaynağı sayan kişilerin bu yanlış anlayıştan kurtulmalarına vesile olmak için yazdığını ifade eder.³ Birgivî'nin benzer konuları ele aldığı ve *Îkazü'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kasrîn* ismini verdiği diğer bir risalesi de vardır. Ücretle Kur'ân okumanın ve para vakfetmenin hükmü konularını ele alan bu eser 972/1565 yılında bitirilmiştir.⁴ Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), Birgivî'nin önce Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın ve para vakfetmenin caiz olmadığına dair bir risale yazdığını Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) ise bu konuda Birgivî'nin görüşüne muhalif bir fetva verdiğini aktarır. Kâtib Çelebi'ye göre Birgivî, Ebüssuûd Efendi'nin konu hakkındaki muhalif fetvasından sonra *Îkazü'n-nâimîn ve ifhâmü'l-kasrîn* isimli risalesini yazmıştır.⁵

2- Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'ân;

Bu risale hakkında sonraki bölümlerde bilgi verilecektir.

3- Şifâü'l-'afil ve bellü'l-ğafil fî hükmi'l-vasiyeti bi'l-hatâmât ve't-tehâfil;

Son dönem Osmanlı âlimlerinden biri olan İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) tarafından yazılan bu risale 1229/1814 tarihinde tamamlanmıştır. Bu eser müellifin birbirinden farklı risalelerinin toplandığı *Mecmû'atü resâ'ili İbn Âbidîn*'in içinde yer almaktadır.⁶ Müellif, Şam ve çevresindeki yerleşim yerlerinde 1812-1813 yıllarında veba hastalığının yaygınlaştığını ve insanların kendisiyle Allah'a yaklaşılan büyük bir ibadet olduğu inancıyla birbirlerine hatim okumayı vasiyet ettiklerini söyler. Müellif, Hanefî âlimlerin tesis etmiş oldukları kurallar sebebiyle yapılan bu muamelenin cevazı hususunda kuvvetli şüpheleri bulunması sebebiyle bu risaleyi yazdığını ifade eder.⁷ Risalede para karşılığında Kur'ân okuma, hatim ve tehlil vasiyet etme konuları ele alınmıştır. Müellif eserinde Hanefî fıkıh kitaplarının

² Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde yazma nüshaları mevcuttur. Bk. Mehmed b. Pir Ali Birgivî, *Terceme-i inkazü'l-halikin*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 003842/2, 21a-28b; Mehmed b. Pir Ali Birgivî, *İnkazü'l-halikin tercemesi*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Şry, nr. 000812, 168a-173b.

³ Birgivî, Mehmed b. Pir Ali, *İnkazü'l-halikin* (Resâil-İ Birgivî içinde), Haz. Ahmed Hâdî El-Kassâr, 1. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011), 51.

⁴ Emrullah Yüksel, "Birgivî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 193.

⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn* (Bağdat, Mektebetü'l-Müsenna, 1941), 1: 214-215.

⁶ Ahmet Özel, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 292.

⁷ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'ili İbn Âbidîn* (İstanbul: Şirket-i Sahâif-i Osmaniyye, 1908), 1: 152.

dan konu ile ilgili görüşleri gerekçeleri ile birlikte aktarır. İbn Âbidîn bu risalesinde Kur'ân okuma karşılığında ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunanların gerekçelerini de aktarır ve bu iddialara cevap verir.⁸

4- Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâve;

Bu risale Osmanlı Devleti döneminde Şam müftülüğü de yapmış olan Mahmûd Hamza b. Muhammed Nesîb b. Hüseyin b. Yahyâ el-Hüseyinî (1821-1887) tarafından yazılmıştır.⁹ Müellif kendisine İbn Âbidîn'in *Şifâü'l-'alil ve bellü'l-ğalil* risalesi ve diğer eserlerinde savunulan Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığı görüşünün Hanefilerde kabul gören görüş olup olmadığını sorulduğunu kendisinin de bu risaleyi cevap olarak yazdığını ifade eder. Mahmûd Hamza'ya göre İbn Âbidîn'in eserlerinde savunduğu görüş mütekaddimün Hanefiler'in görüşüdür ve itaat sayılan fiillerin icare akdinin konusu olamayacağı kuralına dayandırılır. Müellif, müteahhirün Hanefileri'nin genelini ise Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü benimsediklerini ve bu görüşü eserlerinde yazdıklarını ifade eder. Müellif bu husustaki nakillerin neredeyse tevatür derecesine ulaştığını ifade eder ve bu nakillerden kırk örnek vererek eserini bitirir.¹⁰

Bu bölümde Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın hükmü konusunu ele alan risaleler kısaca tanıtılmıştır. Ancak bu konuyu ele alan risalelerin yalnızca bu dört risale olduğunu söylemek doğru olmaz. Zira bu konuda yazılmış olup henüz tespit edilememiş eserlerin olması muhtemeldir. Bu dört çalışmanın ortak özelliği her birinin Osmanlı coğrafyasında yazılmış olmasıdır. Bu çalışmaların diğer bir ortak özelliği ise bu eserleri yazan âlimlerin Hanefî mezhebine mensup olmaları ve konuyu Hanefîliği merkeze alarak tartışmış olmalarıdır.

Bu dört risaleden *İnkâzû'l-hâlikîn* ve *Şifâü'l-'alil ve bellü'l-ğalil* Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığı görüşünü savunurken *Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâve* ve *Zeyrekzâde*'nin eseri Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunur. *Zeyrekzâde*'nin eseri olan *Risâle fî cevâzi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'ân* Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunan ilk risaledir. Bu risalenin diğer bir özelliği ise karşıt görüşün delillerine ve gerekçelerine yer verip bunlara cevaplar veren ve kendi görüşünü gerekçeleri ile birlikte açıklayan bir risale olmasıdır. Mahmûd Hamza tarafından yazılan *Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâve* adlı risalede yalnızca fıkıh

⁸ Örnek için bk. İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-resâ'ili İbn Âbidîn*, 1: 153-168.

⁹ Mustafa Baktır, "Mahmûd Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 365-366.

¹⁰ Mahmûd Hamza el-Hüseyinî, *Ref'u'l-ğışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâve* (Dımaşk: Matbaatu'l-Mearif, 1885), 2-11.

kitaplarında yer alan kendi görüşüne delil sayılabilecek fetva ve görüşleri aktarmıştır. Ancak Mahmûd Hamza, muhalif görüşü benimseyenlerin delil ve gerekçelerine de kendi görüşünü doğrulayan örneklerin açıklamasına da yer vermemiştir.

1. Zeyrekzâde'nin Hayatı ve Eserleri

1. 1. Adı ve Lakabı

Tam adı Emrullah Muhammed b. Seyrek Muhyiddin el-Hüseyinî¹¹ olan müellif babasına nispetle Seyrekzâde, mensup olduğu mezhebe nispetle Hanefî, yaşadığı yere nispetle İstanbulî, Rûmî¹² olarak tanınmıştır. Müellifi tanıtan eserlerde Seyrekzâde¹³ nispeti kullanılmıştır. Ancak müellifin çalışmamıza konu olan risalenin tanıtımı için kaleme aldığı ve bizzat kendisinin yazdığını ifade ettiği kısımda Zeyrekzâde diye yazdığı için¹⁴ bu çalışmada Zeyrekzâde nispeti esas kabul edilecektir.

1. 2. Doğumu ve Vefatı

Sultan II. Selim'in ilk hocası olan Seyrek Muhyiddin Hüseyin Efendi'nin oğlu olan Zeyrekzâde, Hicri 945 yılının Zilkade ayının beşinci gününde (25 Mart 1539) dünyaya gelmiştir.¹⁵ Müellif, Hicri 1008 yılın Berat Gecesinde (1 Mart 1600) yılında İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁶

1. 3. Eğitimi ve Yaptığı Görevler

Şehzade muallimi olan bir babanın oğlu olan ve ilk eğitimini de babasında alan Zeyrekzâde, küçük yaşlardan itibaren ilim tahsiline başlamıştır. Öğrenmeye olan isteği ve zekâsıyla akranları arasında ön plana çıkan müellif bulunduğu muhitin önde gelen hocalarından medrese tahsilini tamamlamıştır.¹⁷ Yirmi bir yaşına geldiğinde önce Taşköprizâde Ahmed Efen-

¹¹ Nev'izâde Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-şakâ'ik*, haz. Suat Donuk (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2: 1170.

¹² Bağdathî İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn* (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), 2: 264; Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melayîn, 2002), 6: 154.

¹³ Örnek için bk. Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1170; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 264; Ziriklî, *el-A'lâm*, 6: 154.

¹⁴ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseyinî, *Risale fî cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'an*, Süleymaniye Kütüphanesi, Serez, nr. 001559, 113a.

¹⁵ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1170; Ali Osman Coşkun, "Seyrekzâde Mehmed Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 38.

¹⁶ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 2: 482.

¹⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1171; Ramazan Ekinci, "Zeyrekzâde Emrullah Mehmed Efendi", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, Madde nr. 25001.

di' den (ö. 968/1561)¹⁸ sonra Abdülkerîmzâde Efendi' den dersler almıştır.¹⁹ Eğitimi tamamlandıktan sonra ise sırasıyla şu görevleri üstlenmiştir;

- Hicrî 971 senesi Şaban ayında Hayrabolu Rüstem Paşa Medresesi' nde Müderrislik görevine getirilmiştir.

- Hicrî 973 senesi Şaban ayında Rodosçuk Rüstem Paşa Medresesi' nde Müderrislik görevine getirilmiştir.

- Hicrî 983 senesi Muharrem ayında Orhaniye İznik Medresesi' nde Müderrislik görevine getirilmiştir. Hicrî 985 senesi Cemâziyelâhir ayında görevine son verilmiştir.

- Hicrî 987 senesi Rebû'l-âhir ayında Edirne Üçşerefeli Medresesi' nde Müderrislik görevine getirilmiştir.

- Hicrî 993 senesi Safer ayında Sahn-ı Semâniyye Medresesi' nde Müderrislik görevine getirilmiştir.

- Hicrî 995 senesi Zilkade ayında Bağdat kadılığına atanmıştır.

- Hicrî 998 senesi Rebûlevvel ayında Manisa kadılığına atanmıştır.

- Hicrî 1000 senesi Safer ayında Trablusşam²⁰ kadılığına atanmıştır.

- Hicrî 1001 senesi Zilkade ayında eski mesleği olan müderrisliğe geri dönmüş ve Edirne' de Dâru'l-Hadis Medresesi müderrisi olmuştur.

- Hicrî 1003 senesi Zilkade ayında Sahn-ı Semâniyye Medresesi Müderrisliği' ne atanmıştır.

- Hicrî 1004 senesi Zilkade ayında Selanik Kadılığı' na atanmıştır. Hicrî 1005 senesi Safer ayında görevden alınmıştır.²¹

1. 4. İlmî Kişiliği

Küçük yaşlarda eğitim hayatı başlayan Zeyrekzâde, birçok eser kaleme almış ve ilim erbabı arasında faziletli ve ehliyetli bir kişi olarak tanınmıştır.²² Yaşadığı devrin önde gelen âlimlerinden ders aldıktan sonra hayatının geri kalan kısmında çeşitli medreselerde müderris olarak görev yapmıştır. Müellifin Sahn-ı Samân medreselerinde de müderrislik yapmış olması onun başarılı bir müderris olduğunun göstergesidir. Zira bir müderrisin Sahn-ı Samân medreselerine terfi etmesi ancak ilmî kudret ve kabiliyetini kanıtlayıp terfi etmesiyle mümkün olurdu.²³ Ayrıca müellif Osmanlı

¹⁸ Hayatı için bk. Yusuf Şevki Yavuz, "Taşköprüzâde Ahmed Efendi", (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40: 151-152.

¹⁹ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1171.

²⁰ Lübnan'ın kuzey kısmında yer alan ve günümüz Suriye sınırına yakın bir yerde bulunan şehir. Cengiz Tomar, "Trablusşam", (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 292.

²¹ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1171-1172; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İFAV, 2005), 2: 635.

²² Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1171.

²³ Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984), 55-57.

coğrafyasının değişik bölgelerinde kadılık görevi de yapmıştır. Hayatının önemli bir kısmında böyle önemli görevler üstlenmiş olması müellifin hem ilmî yönden kabiliyetli olduğuna hem de sağlam bir karaktere sahip olduğuna delalet eder.

Şehzade muallimi olan bir babanın oğlu olan Zeyrekzâde'nin çocukları da ailenin ilim geleneğini sürdürmüştür. Oğullarından biri genç yaşta vefat eden ve Müderris olan Ahmed Efendidir. Diğer bir oğlu Seyyid Yunus Efendi ise çeşitli medreselerde müderrislik yapmış daha sonra Nakîbü'l-eşrâfîlik²⁴ görevini üstlenmiştir.²⁵

1. 5. Eserleri

Müellifin ilmî yönden derinliğini gösteren diğer bir gösterge ise yazmış olduğu eserlerdir. Müellife nispet edilen eserler şunlardır;

1- *Ta'lika ale'l-eşbah ve'n-nazair*

İbn Nüceym (ö. 970/1563)'in İslâm hukukundaki küllî kaideleri ele alan *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adlı eserinin şerhidir. Müellif, kitabın yazarı, konusu ve önemi hakkında bazı bilgiler vermiştir. Bazı arkadaşlarının bu eseri okuduklarını ve kendisinden bu eseri daha anlaşılır kılacak bir şerh yazmasını istediklerini ifade etmiştir.²⁶ Müellif eseri Cemâziyelâhir 1000 (Nisan 1592) senesinde bitirdiğini söyler.²⁷ Yazmada başlıklar ve “kavluhu” kelimeleri kırmızı diğer yerler siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazmaya ait *Ta'lika ale'l-eşbah ve'n-nazair*,²⁸ *Şerhu'l-eşbahi ve'n-nazair l'ibn Nüceym*,²⁹ *Haşiye ale'l-eşbahi ve'n-nazair*³⁰ nüshaları mevcuttur.

2- *Şerhu mesalikü'l-halas*

Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) bu risaleyi Sa'düddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin (ö. 816/1413) bazı belâğat konularında yaptıkları münazaradaki haksızlığı gidermek için kaleme almıştır.³¹ Zeyrekzâde, bu risaleyi bizzat müellifinde imla ederek yazmış-

²⁴ Nakîbü'l-eşrâf için bk. Ş. Tufan Buzpınar, “Nakîbüleşraf”, (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 322-324.

²⁵ Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 2: 482; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 1: 668-669.

²⁶ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî, *Ta'lika ale'l-eşbah ve'n-nazair*, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Demirbaş nr. 003418-II, 133b.

²⁷ Zeyrekzâde, *Ta'lika ale'l-eşbah ve'n-nazair*, 210a.

²⁸ Zeyrekzâde Emrullah, Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 000337.

²⁹ Zeyrekzâde Emrullah, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 000854.

³⁰ Zeyrekzâde Emrullah, Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa, nr. 000255.

³¹ Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarında Arapça Belagata Yaptığı Katkılar* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004), 80.

tır. Hocasının risalesini yazan Zeyrekzâde, daha sonra bu risalenin şerhini yazmıştır. Müellif öncelikle kısa bir şerh yazmaya niyetlendiğini daha sonra istek üzerine ayrıntılı bir şekilde risaleyi şerh ettiğini ifade etmiştir.³² Kütüphanelerde *Şerhu Mesaliki'l-halas fi mehaliki'l-havas li-Taşköprü Zade*,³³ *Şerh Mesaliki'l-halas fi mehaliki'l-havas*³⁴ isimli nüshaları vardır.

3- *Haşiye ala dibaceti tefsiri Ebi's-Su'ud*

Zeyrekzâde'nin Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin (ö. 982/1574) *İrşâdü'l-'akli's-selîm* isimli tefsirine yaptığı şerhtir. Müellif bu eseri Hicri 1003 (m 1595) yılında yazmıştır.³⁵ Müellif, bu eserini tahta yeni geçen Osmanlı Padişahı III. Mehmed'e (ö. 1012/1603) ithaf etmiştir. Esere verilen isim Zeyrekzâde'nin yalnızca *İrşâdü'l-'akli's-selîm* adlı eserin mukaddime bölümüne şerh yaptığı izlenimini verir. Ancak müellif mukaddime ile birlikte Fatıha suresi kısmını da şerh etmiştir.³⁶ Bu eser *Haşiye ala dibaceti tefsiri Ebi's-Su'ud*, ismiyle Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonu 000249 numara kaydıyla bulunmaktadır.

4- *Şakâyık-ı Numaniyye zeyli*

Bazı kaynaklarda bu eser Zeyrekzâde'ye nispet edilmiştir.³⁷ Ancak eserin çok fazla rağbet görmediği anlaşılmaktadır. Zira kütüphane kayıtlarında ve kataloglarda yapılan araştırmalarda eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.³⁸

2. *Risâle fi Cevâzi Ahzi'l-Ücreti li-Kıraeti'l-Kur'ân*

2. 1. Risalenin Adı ve Muhtevası

Müellif risalenin yazma nüshalarında bu esere bir isim tayin etmemiştir. Ancak risalenin giriş kısmında yer alan “Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olması hususunda kelimeler” (كلمات في جواز أخذ الأجرة لقراءة القرآن) ifadesinden hareketle kütüphane kayıtlarına “*Risale fi cevazi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'ân*” ve “*Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'ân*” isimleriyle kaydedilmiştir.

³² İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarında Arapça Belagata Yaptığı Katkılar*, 112.

³³ Zeyrekzâde Emrullah, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 002830.

³⁴ Zeyrekzâde Emrullah, Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, nr. 002979.

³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 1: 65; Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmâd Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ila mezaya'l-Kur'ân-i'l-Kerim*, thk. Halid Abdu'l-Ğani (Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010), 1: 27.

³⁶ Mehmet Taha Boyalık, *el- Keşşâf Literarü: Zemaşeri'nin tefsir klasiğinin etki tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2019), 212.

³⁷ Atâyî, *Hadâiku'l-hakâ'ik*, 2: 1172; Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani*, 2: 482.

³⁸ İkinci, “Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi”, Madde nr. 25001.

Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın hükmü konusunu ele alan risalede müellif, risaleye bu eseri yazma sebebine açıkladığı ve “sıla” kavramına dair bilgiler verdiği giriş kısmıyla başlar.³⁹

Müellif, bu risalenin kime ya da hangi risaleye karşı yazıldığını açıkça ifade etmez. Ancak Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığı görüşünü savunan bir risaleye (قال عفى الله) ifadeleriyle atıflar yapar. Kanaatimize göre Zeyrekzâde'nin görüşlerinden alıntılar yapıp cevaplar verdiği risale Birgivi Mehmed Efendi (ö. 981/1573) tarafından yazılan *İnkâzû'l-hâlikîn* adlı risaledir. Zira Zeyrekzâde, neredeyse risalesinin tamamında Birgivi'nin risalesinde yer alan gerekçeleri zikreder ve bu gerekçelere cevaplar verir. Bu benzerliklere şu örnekleri zikredebiliriz;

Birgivi risalesinde mukaddimeden sonra konunun riya kavramı ile ilişkisine değindikten sonra sila ve ücret kavramları arasındaki farkı beyan eden şu ifadeleri kullanır;

”إعلم أن الفرق بينهما ظاهر جداً، لمن له أدنى دربة في الفقه، يقول الفقهاء في مواضع كثيرة هذه صلة وليست بأجرة، وتلك أجرة وليست بصلة، فهما متقابلتان فالأجرة ما عين بآراء عمل من الأعمال، وجعل عوضاً عنه وغرضاً للعامل من عمله، فالمعطي إنما يعطي ليعمل العامل، والأجير إنما يعمل ليأخذها فلا يستحق العامل بهذا العمل ثواباً في الآخرة، وإنما يستحق الأجرة في الدنيا، وتحل له إذا روعيت شرائط صحة الإجارة. وأما الصلة، فهبة مبتدئة بسبب اتصاف المعطي بعمل من أعمال البر، أو ليتصف به، بأن يستعين بها في تحصيله، كأرزاق القضاة والمعلمين والمتعلمين، والأئمة والمؤننين، من بيت مال المسلمين، والأوقاف المشروطة لواحد منها.”⁴⁰

Zeyrekzâde, risalesinin mukaddime bölümünden sonra sila ve ücret arasındaki farkı beyan eden bu açıklamayı (قال عفى الله) diyerek şu şekilde aktarmıştır;

”الفرق ظاهر بينهما لمن له دربة في الفقه، الأجرة؛ ما عُنِين بآراء عمل من الأعمال، وجعل عوضاً عنه وغرضاً للعامل من عمله، فالمعطي إنما يُعطي ليعمل الأجير، ولا يعمل الأجير إلا لأخذ الأجرة، وإنما يستحقها إذا رُوِعِت شرائط صحّة الإجارة. وأما الصلة؛ فهبة مبتدئة بسبب اتصاف المعطي بفتح الطاء بعمل من أعمال البر، أو ليتصف بأن يستعين في تحصيله؛ كأرزاق

³⁹ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseyinî, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'ân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kasidecizade, nr. 000710, 10a.

⁴⁰ “Bil ki; o ikisi (ücret ve sila) arasındaki fark fıkah meselelerinde anlayışı en kıt olanın bile anlayabileceği kadar açıktır. Fakihler birçok yerde ‘bu siladır ücret değildir’ ve ‘bu ücrettir sila değildir’ derler. Ücret herhangi bir iş için belirlenmiş olan maldır ve o işe bedel olması için işi yapan kimseye verilir. Parayı veren kişi iş yapılıns diye parayı verir parayı alan kişi ise o işi yalnızca ücret almak için yapar. Bundan dolayı işçi yaptığı bu iş sebebiyle yalnızca ücreti hak eder. Ancak âhirette sevabı hak etmez. Yapılan akdin şartlarına riayet ederse aldığı ücret helal olur. Sila ise parayı veren kimsenin (verdiği parayı) hayırlı bir iş yapmak niyetiyle hibe olarak vermesi parayı alan kimsenin ise yaptığı bu işle sevap kazanmayı kastederek hibe edilen parayı almasıdır. Kadıların, müderrislerin, öğrencilerin, imamların, müezzinlerin beytülmâl-den veya bunlardan biri için kurulmuş vakıflardan aldıkları para silanın örnekleridir.” Birgivi, *İnkazû'l-hâlikîn*, 63.

القضاة والمعلمين والمتعلمين والأئمة والمؤذنين من بيت مال المسلمين، والأوقاف المشروطة بواحد منهم. فمن اشتغل بعمل من هذه الأعمال للتقرب إلى الله يحل له ما أخذه من الصلّة، ويستحقّ بالثواب من الله تعالى في الآخرة.⁴¹

Birgivî'nin risalesinde konu hakkında genel değerlendirmeler yaptıktan sonra Şeriatle sabit olan meselelerin iki kısımda değerlendirilmesi gerektiğini şu şekilde ifade eder;

”المسائل المثبتة بالشرع قسمان: نصية قطعية كالثابت بحكم الكتاب والسنة المشهورة والإجماع، مثل وجوب الصلاة وحرمة الربا وغيرهما،⁴²“

Zeyrekzâde ise bu kısmı (غفر الله له) diyerek şu şekilde aktarmıştır;

”الكلام المثبتة بالشرع على ما قرّره غفر الله له إتها قسمان؛ نصيّة قطعيّة، كالثابت بحكم الكتاب والسنة والإجماع، واجتهاديّة ظنيّة ففيها التقليد.“⁴³

Birgivî konuyla ilgili delillendirmeye geçmeden önce fetva verecek kişinin uyması gereken ilkelere değinir ve Ebu'l Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)'den aktarımla fetva usulüne dair bilgiler verir.

”لا ينبغي لأحد أن يفتي إلا أن يعرف أقاويل العلماء، ويعلم من أين قالوا ويعرف معاملات الناس، فإن سئل عن مسألة يعلم أنّ العلماء الذين هو تميّز مذهب بينهم قد اتفقوا عليه، فلا بأس عليه بأن يقول هذا جائز وهذا لا يجوز. ويكون هذا على سبيل الحكاية، وإن كانت مسألة قد اختلفوا فيها فلا بأس أن يقول: هذا جائز في قول فلان، ولا يجوز في قول آخر، ولا يجوز له أن يختار قول بعضهم ما لم يعرف حجّته.“⁴⁴

Bu ifadeler Zeyrekzâde'nin risalesinde şu şekilde geçer;

”لا ينبغي لأحد أن يفتي إلا أن يعرف أقاويل العلماء، ويعلم من أين قالوا ويعرف معاملات الناس، فإن سئل عن مسألة يعلم أنّ العلماء الذين هو تميّز مذهب بينهم قد اتفقوا عليه، فلا بأس عليه بأن يقول هذا جائز وهذا لا يجوز. ويكون هذا على سبيل الحكاية، وإن كانت مسألة قد اختلفوا فيها فلا بأس أن يقول: هذا جائز في قول فلان، ولا يجوز في قول آخر، ولا يجوز له أن يختار قول بعضهم ما لم يعرف حجّته.“⁴⁵

Zeyrekzâde, Risalesinin devamında da Birgivî'den aktarımlar yapar ve

⁴¹ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre*, Kasidecizade, 10b-11a.

⁴² “Şeriatle sabit olan meseleler iki kısımdır. Kitap, meşhur sünnet ve icma ile sabit olanlar örneğinde olduğu gibi katilik ifade edenler ilk kısımdır. Namazın farz olması faizün haram olması ve benzerleri bu kısmın örnekleridir.” Birgivî, *İnkāzū'l-hâlikîn*, 70.

⁴³ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre*, Kasidecizade, 11a.

⁴⁴ “Kişi bir konuda fetva vermek istediğinde o konuda âlimlerin görüşlerini bilmesi gerekir. Ve görüşü aktarılan âlimin bu görüşün nerede söylendiğini ve halka nasıl davrandığını bilmesi gerekir. Kendisine bir meselenin hükmü sorulduğunda eğer bu mesele belli bir mezhebe bağlı olanların ittifak ettikleri bir husus ise soru sorulan kimse (ittifak edilen görüş doğrultusunda) bu caizdir ve bu caiz değildir demesinde bir sakınca yoktur. Bu icma edilen görüşü aktarmaktan ibarettir. Eğer konu (o mezhebe bağlı olan âlimlerin) ihtilaf ettikleri bir mesele ise ‘şu kimsenin görüşüne göre caizdir, şu diğer kişinin görüşüne göre caiz değildir’ demesinde bir sakınca yoktur. Hüccetlerini bilmedikçe bu görüşlerden birini seçmesi doğru değildir.” Birgivî, *İnkāzū'l-hâlikîn*, 70.

⁴⁵ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre*, Kasidecizade, 11a.

bu iddialara cevap verir. Birgivî, görüşünü temellendirmek için öncelikle Kitaptan, sünnetten, icma ve kıyastan delillere yer verir ve bu kısmı ‘kati deliller ile delillendirme yöntemi’ (مسلك الاستدلال بالنصوص القطعية) başlığı altında ele alır.⁴⁶ Zeyrekzâde ise Birgivî tarafından zikredilen bu delillerden bir kısmını Birgivî’nin gerekçeleri ile birlikte zikreder daha sonra o delil hakkında kendi görüşünü aktarır.⁴⁷ Birgivî’nin görüşlerini temellendirmek için başvurduğu ikinci yöntem ise konu hakkında daha önce verilen fetvaları da içeren kısmı ‘taklidî ispat yöntemi’ (إثبات التقليدي) başlığı altında ele alır.⁴⁸ Zeyrekzâde ise bu kısımda zikrettiği bazı delilleri gerekçeleri ile birlikte Birgivî’den aktarır ve bu iddialara karşı kendi görüşünü ispatlamaya yönelik açıklamalar yapar.⁴⁹

2. 2. Risalenin Müellife Âidiyeti

Zeyrekzâde’nin hayatı hakkında başta Nev’îzâde Atâyî’nin *Hadâiku’l-hakâ’ik* adlı eseri olmak üzere birçok kaynakta çeşitli bilgiler vardır. Ancak biyografi kaynaklarında bu çalışmanın konusunu teşkil eden risalenin Zeyrekzâde’ye nispet edildiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ve bu risaleye atıf yapan ya da risaleden alıntı yapılan her hangi bir eser tespit edilememiştir.

Ancak bu risalenin Zeyrekzâde’ye ait olduğunu gösteren birtakım deliller vardır. Bu delilleri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Bu çalışmada ana nüsha olarak kabul ettiğimiz Kasidecizade nüshasının bu risalenin Müderris İbni Zeyrek tarafından yazıldığı kaydedilmiştir.⁵⁰

- Bu çalışmada istifade ettiğimiz diğer nüsha olan Raşid Efendi nüshasının ilk varağında Zeyrekzâde’ye ait olduğu yazılıdır.⁵¹

- Bu risalenin Süleymaniye Kütüphanesi Kasidecizade nüshasında *İbn Zeyrek Rüknuddin b. Muhammed Zeyrek*, Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesinde bulunan *nüshasında Zeyrekzade Muhammed b. Mahmud el-Hüseynî* ve Süleymaniye Kütüphanesi Serez nüshasında *Zeyrek Muhammed Efendi* ifadeleriyle müellife nispet edilmiştir.

- Bu risalenin Zeyrekzâde tarafından yazıldığının en önemli delili ise Zeyrekzâde’nin bizatihi kendi eliyle yazdığını ifade ettiği ve Süleymaniye Kütüphanesi Serez koleksiyonunda “*Risale fi cevazi ahzi’l-ücre ala tilaveti’l-Kur’ân*” ismiyle kaydedilen nüshada bulunan ifadelerdir. Müellif bu nüshada ismini Muhammed Hüseyinî Zeyrekzâde diye açıkça yazar.

⁴⁶ Birgivî, *İnkâzü’l-hâlikîn*, 70-74.

⁴⁷ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 11a-13a.

⁴⁸ Birgivî, *İnkâzü’l-hâlikîn*, 75-78.

⁴⁹ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 13a-16a.

⁵⁰ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 10a.

⁵¹ Zeyrekzâde Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre ala tilaveti’l-Kur’an*, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi, Raşid Efendi, nr. 000685, 1b-6b.

2. 3. Risalenin Telif Sebebi

Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü savunan Zeyrekzâde, yaşadığı dönemin âlimlerinden biri tarafından Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığı görüşünü savunan bir risale yazıldığını söyler. Ancak bu risalenin ismi ya da müellifine dair bir bilgi vermez. Müellif, risalesinin ferağ kaydında risaleyi Hicri 984 yılında yazdığını ifade etmiştir.⁵² Müellif risalesinde isim vermeden (قال عفی الله) ⁵³ (قال رحمه الله) ⁵⁴ ifadeleriyle atıflar yapar. Bu ifadeler Zeyrekzâde’nin bu risaleyi, risale ve müellif adı zikretmeden atıflar yaptığı âlimin vefatından sonra yazdığını göstermektedir. Yukarıda delilleri ile birlikte izah edildiği üzere bu risale Birgivi tarafından yazılan *İnkâzû’l-hâlikîn* adlı risaledir. Birgivi’nin vefat tarihi ise Hicri 981 yılıdır.⁵⁵ Zeyrekzâde Süleymaniye Kütüphanesi Serez koleksiyonunda bulunan nüshada Hicri 979 yılında âlim meclisinde Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığını savunan bir âlimle tartıştığını ve onu güçlü delillerle susturduğunu daha sonra ise bu konuda bir risale yazdığını ifade eder.⁵⁶

Zeyrekzâde, Birgivi tarafından yazılan *İnkâzû’l-hâlikîn* adlı risalede yer alan görüşlerin dönemin âlimlerinin çoğu tarafından -üzerinde yeterince düşünülmeden- genel kabul gördüğünü ifade eder. Zeyrekzâde, konu hakkında mezhepte muteber olan kitaplarda bazı açıklamalar bulunduğunu ifade eder. Müellif, konu hakkında muteber fıkıh kitaplarında araştırma yaptığını ve Kur’ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olmadığını reddetmeye yetecek bilgiler de bulunduğunu söyler. Zeyrekzâde, Birgivi’nin risalesinin hatalı bilgiler barındırdığını ancak kendisinin bu yanlışların hepsine değil de yalnızca doğru olanın açıkça gizlendiğine inandığı yerlere değindiğini ifade eder.⁵⁷

Zeyrekzâde, Birgivi’nin risalesinin hatalı görüşler barındırmasına rağmen genel kabul görmesi dolayısıyla bu risalede doğru olduğu iddia edilen görüşlerdeki hataları ortaya çıkarmanın ‘imanın derecelerinden-göstergelelerinden biri olan insanlara rahatsızlık veren bir şeyi yoldan kaldırmak’⁵⁸ kâbilinden bir amel olduğu inancındadır.⁵⁹

⁵² Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 16a.

⁵³ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 11a.

⁵⁴ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 10a.

⁵⁵ Yüksel, “Birgivi”, 6: 191.

⁵⁶ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Serez, 113b.

⁵⁷ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Kasidecizade, 10a.

⁵⁸ Müellif “İman, yetmiş kusur derecedir. En üstünü Allah’tan başka ilah yoktur sözü, en düşüğü ise rahatsız edici bir şeyi yoldan kaldırmaktır. Haya da imandandır.” Hadisine atıf yapmaktadır. Hadis için bk. Müslim, “İman”, 58.

⁵⁹ Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi’l-ücre*, Serez, 113b.

2. 4. Risâlenin Kaynakları

Fıkhî bir meselenin hükmü hakkındaki ihtilafı konu edindiği için bu risâlenin öncelikli kaynakları fıkıh eserleridir. Zeyrekzâde, bu risalesinde bazı eserlere doğrudan isimlerini zikrederek atıf yapıp bu eserlerden iktibaslarda bulunmuştur. Müellifin ismini zikrederek en fazla atıf yaptığı eser Burhânüddîn el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eseridir. Zeyrekzâde'nin müellifinin adını zikrederek atıf yaptığı diğer eser ise Ebû'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Bustânü'l-ârifin* adlı eseridir. Müellif bazen de eser ve müellif ismi zikretmeden atıflar yapmıştır. Bu atıfların yer aldığı kaynaklar tahkik metninin dipnotlarında olabileğince aktarılmıştır. Bu eserlerden biri İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Bağrû'r-râ'ik* adlı eseridir. Müellif'in en fazla atıf yaptığı eser ise Birgivî'nin *İnkâzû'l-hâlikîn* adlı risalesidir. Müellif bu risaleye eser ve müellif ismi zikretmeden atıf yapmıştır.

Ayrıca bu risâlenin kaynakları arasında Kādî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl* adlı tefsiri vardır. Risâlenin önemli bir kısmında her iki görüş sahibi tarafının kendi görüşünün doğruluğunu kanıtlamak için aktardığı ve yorumladığı hadisler de vardır. Risalede istifade edilen hadis kaynakları arasında *Şahîh-i Buḥârî*, *Sünen-i İbn Mâce*, Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Sünenü'l-kübrâ* adlı eseri ve Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmi'u's-şahîh* isimli eseri vardır.

2. 5. Risâlenin Nüshaları

Bu risâlenin Türkiye kütüphanelerinde iki nüshasına ulaşabildik. Benzer bir isimle yine Zeyrekzâde'ye nispet edilen Serez nüshası ise risâlenin kendisi değil risaleye dair bilgiler ihtiva eden tek sayfalık bir metindir.

Süleymaniye Kütüphanesi (Kasidecizade, nr. 000710)

“*Risale fi cevazi ahzi'l-ücreti li-kıraeti'l-Kur'ân*” diye kaydedilen bu nüsha her biri yirmi bir satır olan altı varaklık bir nüshadır. Değişik kollarında risaleleri barındıran ve toplamı 241 varak olan mecmuanın 10-16 varakları arasındaki ikinci risâlesidir. 984 (1576/1577) yılında telif edilen nüshanın müstensihî zikredilmemiştir. Müellifi hayattayken yazılmış olan bir nüsha olduğu için asıl nüsha olarak kabul ettiğimiz bu nüsha “ك” rumuzuyla gösterilmiştir. Bu nüshanın hamisinde ya da satır aralarında herhangi bir not veya açıklama bulunmamaktadır.

Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi (Raşid Efendi, nr. 000685)

“*Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'ân*” isimle kaydedilen bu nüsha sekiz satır olan son varığı hariç her biri on dokuz satır olan altı varaklık bir nüshadır. Ferağ kaydında 1022/1614 yılında istinsah edildiği

yazılan risale, değişik konularda risaleleri barındıran mecmuanın ilk risalesidir ve 1-6 varaklarında yer alır. Bu nüshanın hamisinde ve satır aralarından metnin anlaşılmasına yardımcı olacak birçok açıklama vardır.⁶⁰ (ش) rumuzuyla gösterilen nüshada başlık sayılabilecek kısımlar kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Süleymaniye Kütüphanesi (Serez, nr. 001559)

Bu nüsha her ne kadar “*Risale fi cevazi ahzi 'l-ücre ala tilaveti 'l-Kur 'ân*” ismiyle kaydedilmiş olsa da risalenin kendisi değildir. Ancak bu nüsha risale hakkında bilgiler ihtiva eden bir metindir. Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *eṭ-Ṭarīkatü 'l-Muḥammediyye* adlı eserinin son varığında yer alan nüshada müellif risaleyi yazma sebeplerini zikretmiş ve risaleyi özetleyerek aktarmıştır.

2. 6. Risalenin Tahkikinde Benimsenen Yöntem

Risâlenin tahkikinde uyulan esasları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Bu çalışmada standart esaslar getirmiş olması sebebiyle İSAM Tahkikli Neşir Esasları (İTNES) benimsenmiştir.

- Tahkike esas nüsha olarak müellifin hayatta olduğu dönemde yazılan Süleymaniye Kütüphanesinde yer alan (Kasidecizade, nr. 000710) nüsha tercih edilmiştir. Bu nüshanın tahkik rumuzu için “ك” harfi tayin edilmiştir. Metnin tahkikinde ulaşabildiğimiz diğer nüsha ise Raşit Efendi Yazma Eser Kütüphanesi 000685 numarada kayıtlı olan ve (ش) rumuzuyla gösterilen nüshadır. Asıl nüsha olarak benimsediğimiz nüshada atlanıldığını düşündüğümüz kısımları [] içine alarak (ش) nüshasından ekledik ve dipnotta sebebini izah ettik.

- Risalenin metninde asıl nüsha olarak kullandığımız Kasidecizade (ك) nüshası ile Raşit Efendi (ش) nüshası arasında bazı farklılıklar vardır, bu farklılıklar dipnotta yazılmıştır.

- Asıl nüsha olarak benimsediğimiz nüshada müellife ya da eseri daha sonra okuyan kişiye ait herhangi bir not bulunmamaktadır. Ancak (ش) rumuzuyla gösterilen nüshanın okunup gözden geçirildiği anlaşılmaktadır. Zira bu nüshanın hamisinde ve satır aralarında birçok not ve açıklama yer almaktadır. Bu not ve açıklamalardan metnin anlaşılması açısından faydalı olacağını düşündüğümüz kısımları “في هامش ش:” kaydıyla dipnotlarda aktarılmıştır.

- Metnin yazılmasında günümüz imla kurallarına riayet edilmiştir. Tahkik esnasında günümüz yazım kurallarından kaynaklanan farklılıklar nüsha farkı olarak gösterilmemiştir.

- Risalede yer alan “ع م” şeklindeki kısaltmayı aslına uygun olarak ta-

⁶⁰ Bk. Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi 'l-ücre*, Raşit Efendi, 1b-6b.

mamlayarak “عليه السلام” şeklinde yazdık.

- Metnin daha iyi anlaşılması için metne eklediğimiz başlıkları [] içine alarak gösterdik.

- Risalede başka eserlerden yapılan alıntılar üç satırdan fazla ise içerlek içine alınmış daha az ise “” işareti arasına alınmıştır. Yapılan alıntılar alıntı yapılan eserde bulunarak hangi sayfada olduğu dipnotta yazılmıştır.

- Eserde ismi geçen önemli şahsiyetler isimlerinin geçtiği ilk yerde dipnot verilerek kısaca tanıtılmıştır.

- Risalenin metninde asıl nüsha olarak kullandığımız Kasidecizade (ك) nüshası ile Raşit Efendi (ش) nüshası arasında bazı farklılıklar vardır bu farklılıklar dipnotta yazılmıştır.

SONUÇ

İmamlık, müezzinlik, fıkıh öğretme, Kur'ân öğretme gibi ibadet yönü de olan eylemler karşılığında ücret almanın hükmü hususu fūrû' fıkıh kitapları, fetva mecmuaları ve müstakil risalelerde ele alınmıştır. Yine âyet ve hadislerle yapılması teşvik edilen ve yapılmasıyla sevap kazanılan Kur'ân okuma eylemi karşılığında ücret alma meselesi de sahabe devrinde başlamak üzere Müslümanlar arasında tartışmalı bir konu olmuştur. Tabakat kitaplarında kendisine değinilmeyen *Risâle fî cevâzi ahzi 'l-ücreti li-kıraeti 'l-Kur'ân* adlı risale bu konuyu ele alan eserlerden biridir. Bu eser Zeyrekzâde Emrullah el-Hüseyînî (ö. 1008/1600) tarafından yazılmıştır.

Müellifin Kur'ân okuma karşılığında ücret almanın hükmü konusunu ele aldığı *Risâle fî cevâzi ahzi 'l-ücreti li-kıraeti 'l-Kur'ân* adlı eseri Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *İnkâzû 'l-hâlikîn* adlı risalesine reddiye olarak yazılmıştır. Altı varaktan oluşan bu risale Kur'ân okuma karşılığında ücret almanın caiz olduğu görüşünün savunulduğu ilk risaledir. Aynı görüşü benimseyen Mahmûd Hamza tarafından üç asır sonra *Ref'û 'l-ğışâve 'an ahzi 'l-ücreti 'ale 'l-tilâve* isimli bir risale daha yazılmıştır. Ancak Mahmûd Hamza tarafından yazılan bu risalede yalnızca cevaz hükmünü destekleyen fetva ve görüşler aktarılmış, konu ile ilgili değerlendirme yapılmamıştır. Bu sebeple Kur'ân okuma karşılığı ücret almanın caiz olduğu görüşünü gerekçe ve delilleriyle genişçe ele alan ilk ve tek eserin Zeyrekzâde'nin *Risâle fî cevâzi ahzi 'l-ücreti li-kıraeti 'l-Kur'ân* adlı risalesi olduğu söylenebilir. Şunu da ifade etmek gerekir ki Kur'ân okuma karşılığında ücret alma konusunu ele alan ve farklı görüşleri savunan risalelerin hem 16. yüzyılda hem de 19. yüzyılda yazılmış olması Osmanlı toplumunda bu konu hakkındaki tartışmaların devam ettiğini gösterir.

Zeyrekzâde'nin *Risâle fî cevâzi ahzi 'l-ücreti li-kıraeti 'l-Kur'ân* adlı eseri sila-ücret ayrımı ve Hanefî mezhebinde fetva verme usulüne dair bilgiler verilen mukaddime bölümü ve iki bölümden oluşur. Birinci bölümde ‘kati deliller ile delillendirme yöntemi’ başlığı altında Kitap, sünnet, icma ve kı-

yastan deliller zikreder ve bu deliller hakkındaki değerlendirmelerini ifade eder. İkinci bölümde ise taklidî ispat yöntemi başlığı altında konu hakkında zikredilen fetvalar ve bu fetvalar hakkında müellifin değerlendirmeleri vardır. Zeyrekzâde bu eserinde Birgivî'nin *İnkâzû'l-hâlikîn* adlı risalesinin konuyla ilgili bölümünde yer alan kısımlandırmayı esas almıştır. Müellif eserinin çoğunda ismini zikretmeden Birgivî'nin delilini aktarır ve bu delil ile ilgili kendi görüşünü zikredip diğer delile geçer. Risalede kendisine atıf yapılan ya da kendisinden alıntı yapılan eserlerin çoğunluğu Hanefî fûru eserleridir.

Zeyrekzâde'nin bu risalesine hiçbir kaynak tarafından bir atıf yapılmamış olması, onun Zeyrekzâde'ye ait olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmaması ve kütüphanelerde yalnızca iki nüshasının bulunması gibi etkenler bu eserin yeterince ilgi görmediğini gösterir. Ancak Kur'ân okuma karşılığında ücret almanın caiz olduğu görüşünün detaylı bir şekilde ele alınması bu risalenin önemini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Atâyî, Nev'îzâde. *Hadâiku'l-hakâ'ik fî tekmileti's-şakâ'ik* haz. Suat Donuk. 2 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017.

Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve 'asâru'l-musannifîn*, 2 Cilt. İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

Baktır, Mustafa. "Mahmûd Hamza", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 365-366. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*. 2 Cilt. İstanbul: İFAV, 2005.

Birgivî, Mehmed b. Pir Ali. *Resâil-i Birgivî*, Haz. Ahmed Hâdî El-Kasâr, 1. bs., Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2011.

Birgivî. *Terceme-i inkazû'l-halikin*. Yazma Bağışlar, nr. 003842/2: 21a-28b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Birgivî. *İnkazû'l-halikin tercemesi*. Ali Emiri Şry, nr. 000812: 168a-173b. Millet Kütüphanesi.

Boyalık, Mehmet Taha. *el- Keşşâf Literarî: Zemahşerî'nin tefsir klasiğinin etki tarihi*. Ankara: TDV Yayınları, 2019.

Buzpınar, Ş. Tufan. "Nakîbüleşraf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 322-324. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Çetin, Abdurrahman. "Ücretle Kur'ân Öğretme ve Okuma Meselesi". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 7 (1993): 119-130.

Coşkun, Ali Osman. "Seyrekzâde Mehmed Âsım", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 38. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ebüssuûd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Muhyiddin İmad. *İrşâdü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kur'ân-i'l-Kerim*. Thk. Halid Abdu'l-Ğani. 8 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2010.

el-Hüseynî, Mahmûd Hamza. *Ref'û'l-gışâve 'an ahzi'l-ücreti 'ale't-tilâ-ve*. Dimeşk: Matbaatu'l-Mearif, 1885.

Ekinci, Ramazan. "Zeyrekzâde Emrullâh Mehmed Efendi", Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü, Madde nr. 25001.

İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz. *Mecmû'atü'r-resâ'ili İbn 'Âbidîn*. 2 Cilt. İstanbul: Şirket-i Sahaif-i Osmaniyye, 1908.

İshakoğlu, Ömer. *Türklerin XV-XVI. Asırlarında Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.

Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zunûn*. 4 Cilt. Bağdat, Mektebetü'l-Müsenna, 1941.

Özel, Ahmet. "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 292. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmani*. haz. Nuri Akbayar. 6 Cilt. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şener, Mehmet. "Kur'ân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26: 409-412. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyiü'l-fuzalâ*. haz. Ramazan Ekinci. 4 Cilt. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.

Tomar, Cengiz. "Trablusşam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 292-294. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmîye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Taşköprüzâde Ahmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 151-152. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Yüksel, Emrullah. "Birgivi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 191-194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Zeyrekzâde, Emrullah Muhammed b. Seyrek el-Hüseynî, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'ân*, Serez, 001559: 112b-113a. Süleymaniye Kütüphanesi.

Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'ân*, Raşid Efendi, 000685: 1b-6b. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi.

Zeyrekzâde, *Risale fi cevazi ahzi'l-ücre ala tilaveti'l-Kur'ân*, Kasideci-zade, 000710: 10a-16b. Süleymaniye Kütüphanesi.

Zeyrekzâde, *Ta'lika ale'l-eşbah ve'n-nazair*, Demirbaş nr. 003418-II: 133b-210a. Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi.

Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*. 6 Cilt. Beyrût: Dârü'l-ilm li'l-melayîn, 2002.

3. Risâlenin Tahkikli Metni

[رسالة في جواز أخذ الأجرة لقراءة القرآن لوزيركزاد]

بسم الله الرحمن الرحيم⁶¹ [10ظ]

الحمد لله رب العالمين والصلوة على أكمل النبيين وعلى آله وصحبه أجمعين. وبعد فهذه رسالة مشتملة على كلمات في جواز أخذ الأجرة لقراءة القرآن. وقد كتب في عدم جوازها رسالة بعض المحققين من علماء الزمان. وقد تلقاها بالقبول أكثر صلحاء العصر من غير أعمال الرؤية والفكر، مع أنها مشتملة على تصرفات فاسدة. نعم قد نقل فيها مسائل من الكتب المعتمدة،⁶² فوجدتها كافية لرد أنظاره الكاسدة. وقد اكتفيت في الرد بالإشارة من غير تصريح في العبارة بمفدّماته المزيفة المزخرفة، إلا فيما طغى وغلّى وستر الحق الصريح. وعلى ما ألزمت تزييف كلامه بل ألزمت تحقيق المرام على ما يفهم من عباراته وإشارته. ثم بينت قصوره في تحقيق المنازع فيها، وحسبي الله ونعم الوكيل.

[الفرق بين الصلّة والأجرة]

الكلام في الفرق بين الصلّة والأجرة على ما قرره، قال عفى الله عنه:⁶³ الفرق ظاهر بينهما لمن له دربة في الفقه، الأجرة؛ ما عيّن بإزاء عمل من الأعمال، وجعل عوضاً عنه وغرضاً للعامل من عمله، فالمعطى إنما يُعطى ليعمل الأجير، ولا يعمل الأجير إلا لأخذ الأجرة، وإنما يستحقها إذا رُوّعت شرائط صحّة الإجارة. وأما الصلّة؛ فهي مبتدأة بسبب اتصاف المعطى -بفتح الطاء- بعمل من أعمال البرّ، أو ليتّصف بأن يستعين في تحصيله؛ كأرزاق القضاة والمعلمين والمتعلّمين والأئمة والمؤدّنين من بيت مال [11و] المسلمين، والأوقاف المشروطة بواحد منهم. فمن اشتغل بعمل من هذه الأعمال للتقرب إلى الله يحل له ما أخذ من الصلّة، ويستحقّ بالثواب من الله تعالى في الآخرة.⁶⁴ الكلام في الكلام⁶⁵ المثبته بالشرع على ما قرّره غفر الله له⁶⁶ إنها قسمان؛ نصيّة قطعية، كالثابت بحكم الكتاب والسنة والإجماع، واجتهادية ظنية ففيها التقليد. فالمسألة إذا كانت من القسم الأوّل يمكن تحقيقه للمجتهد وغيره لإمكان الوصول إلى تحقيقه بالأدلة القطعية لمن لا يكون أهلاً للاجتهاد. وأما إذا كانت من القسم الثاني، فإن كان غير المجتهد مطلعاً على مأخذ الأحكام أهلاً للنظر مترقياً⁶⁷ من درجة التقليد الخاص وهو الذي أُجيز له الفتوى. كما قال الفقيه أبو الليث:⁶⁸

لا ينبغي لأحد أن يفتي إلا أن يعرف أقاويل العلماء، ويعلم من أين قالوا ويعرف معاملات الناس، فإن عرّف أقاويل العلماء ولم يوفّ⁶⁹ مذاهبيهم فإن سئل عن مسألة يعلم أنّ العلماء الذين هو تميّز مذهب بينهم⁷⁰ قد اتفقوا عليه، فلا بأس عليه بأن يقول

61 ش + و به نستعين.

62 ش + فتنبّعها.

63 يعني البركوي.

64 إنقاذ الهالكين للبركوي، 67-68.

65 ش: المسائل، وهو الأصح.

66 ش + ذكر رحمه الله.

67 ش: من قيام.

68 هو نصر بن محمد بن أحمد بن إبراهيم السمرقندي (ت. 375 هـ/ 985 م) الفقيه الحنفي، الملقب بإمام الهدى، له تصانيف كثيرة، منها؛ تنبيه الغافلين، بستان العارفين، خزائن الفقه. انظر: الأعلام للزركلي، 27/8.

69 ش: ولم يعرف، وهو الأصح.

70 ش: هو ينتحل مذهبهم.

هذا جائز وهذا لا يجوز. ويكون هذا على سبيل الحكاية، وإن كانت مسألة قد اختلفوا⁷¹ فيها فلا بأس أن يقول: هذا جائز في قول فلان، ولا يجوز⁷² في قول آخر، ولا يجوز له أن يختار قول بعضهم ما لم يعرف حجته⁷³.
الكلام في النصوص على ما قرره. قال رحمه الله: ⁷⁴

إن النصوص محمولة على ظواهرها ما لم يمنع عنها مانع، وإن العبرة لعموم اللفظ وإطلاقه، لا لخصوص السبب وتقييده، وإن شريعة من قبلنا شريعة لنا إذا قص الله تعالى [11ظ] ورسوله من غير نسخ، وإن النهي للتحريم، وإن تأويل الراوي وتوجيهه الآية والحديث بدون الرفع إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم لا يكون حجة على الغير، وإن ترتب الحكم على المشتق يدل على عليّة مأخذ الاشتقاق ما ثبت في موضعه.⁷⁵

[جواز قراءة القرآن في مقابلة الشيء]

الكلام في جواز قراءة القرآن في مقابلة الشيء إما بطريق الأجرة أو بطريق الصلة، وإن هذه المسألة من أي قسم من القسمين؛ من النصيّة القطعية أو من الاجتهادية الظنية على ما قرره مع أجوبته التي هدانا الله إليها، وقد اختار المرحوم⁷⁶ عدم جوازها سالكا⁷⁷ مسلكين؛

المسلك الأول:

مسلك الاستدلال بالنصوص القطعية بناء على ورود النصوص الواردة القاطعة، فيه بعينه لدخوله تحت العمومات الواردة في النصوص تارة بالنهي وأخرى بالوعيد بمُرُتُكَبِه؛ أمّا النهي فقوله تعالى [وَلَا تَسْرُبُوا بِآيَاتِي تَمَنَّا قَلِيلًا وَإِنِّي فَاتَفُونَ] [البقرة، 41/2]؛ وأما الوعيد فقوله تعالى: (إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيُسْرَتُونَ بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا أُولَئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ) [البقرة، 174/2]؛ وجه الاستدلال: أن المراد بالاشتراء؛ الاستبدال والأخذ، وبالآيات آيات الكتاب، وبالتمن القليل الدنيا بدليل إطلاقها عليه في الكتاب والسنة والإجماع، والضمير في "به" لما أنزل لقربه وذكره صريحاً. فدل الأيتان على أن الاشتراء حرامٌ وأنه والكتمان سببان لأكل النار، فثبت حرمة أخذ الدنيا بسبب القرآن.

أقول: هذا الاستدلال ليس بتام؛ لأنّ الاشتراء هنا مجازٌ عن الاستبدال، كما ذكره نفسه والاستبدال لا يمكن [12و] إلا بعد إضاعة أصله بالكليّة، واتباع الهوى بالمرّة. إذ ما دام الأصل باقياً والانتفاع به ممكناً لا يوجد فيه الاستبدال، ولا يصحّ أن يقول: ذهب عنه واستبدل به غيره على طريق الحقيقة، وإنما يطلق على مثله الاستبدال والفوات إذا فات معظم منافعه، وذلك لا يمكن إلا بعد الإنكار بحقيقته، فالاستبدال المراد بالاشتراء هنا: هو الإنكار بحقيقتها وأحكامها وذلك لا يكون إلا بالإنكار بما أنزل من الآيات بأنّها ليست بحقّة.

قال القاضي⁷⁸ في تفسيره: «ولا تستبدلوا بالإيمان بها والاتباع لها حظوظ الدنيا، فإنّها وإن جلت

71 هامش ش: اى العلماء.

72 هامش ش: عند ابي حنيفة أو عند ابي يوسف أو عند محمد.

73 بستان العارفين لأبو الليث السمرقندي، نسخة ليدن، [6و].

74 ش + إعلم.

75 إنقاذ الهالكين للبركوي، 71.

76 يعني البركوي.

77 ش + فيه.

78 هو ناصر الدين أبو الخير عبد الله بن عمر بن محمد الشيرازي البيضاوي (ت. 691 هـ / 1292 م)، فقيه وأصولي شافعي، من تصانيفه المنهاج في الأصول، أنوار التنزيل وأسرار التأويل. انظر: طبقات الشافعية الكبرى للسبكي، ٧٥١/٨؛ طبقات الشافعية لابن قاضي شهبه، 172/2.

قليلة مستردلة بالإضافة إلى ما يفوت عنكم من حظوظ الآخرة بترك الإيمان»⁷⁹ انتهى.⁸⁰ والذي فهم من هذا التفسير؛ أنّ الإيمان ما دام باقيا لا يدخل في عموم هذا الآية، لأنّه لا يصدق عليه أنّه استبدل لأنّ انتفاعه منها باق، ولا يخرج أحد من حكمه ما دام مؤمنا بقلبه ومصداقًا بلسانه، وأيضاً أنّ المستحقّ⁸¹ إنما هو الجامع بين الكتمان والاستبدال لا المتفرد بأحدهما، وأمّا المتفرد بأحد الصلتين فالآية ساكتة عنه، على أنّك عرفت معنى الاشتراء، وإنّ من ضيق الأمر في قراءة القرآن أشبه الساعي لكتمانها من الموسّع في طريق قرانته والله الهادي.

وأما ما نقل المولى المذكور⁸² من الفقيه أبي الليث من قوله: «ولأجل هذه الآية كره إبراهيم النخعي⁸³ بيع المصحف»⁸⁴ فأدّل دليل على أنّ ليس المراد بالاشتراء أخذ الأجرة لقراءة وبيع الأوراق المنقوشة [12ظ] بالنقوش الدالة عليه، ليس باستبدال وإلا يدخل تحت عمومه فيكون محرماً ومقطوعاً حرمة، فلا معنى الكراهة احتياطاً، وأيضاً إن صحّ الاستبدال بهاتين الآيتين يكون حرمة تعليم القرآن بالأجرة مقطوعاً بها، فكيف يكون حراماً قطعاً فيكفر جاحداً، كيف وقد جعل المولى المذكور⁸⁵ تلك المسألة ثابتة بالادلة القطعية التي من جملتها هاتان الآيتان؟ وقد جوزها المتأخرون، ويلزم إكفارهم على زعمه فحاشاهم! فثبت أنّ الآيتين ليستا مما يستدلّ به في المسألة المتنازع فيها فضلاً عن قطعيتها،⁸⁶ فلا معنى لجعلها⁸⁷ من القسم الأول.

واستدلّ أيضاً بقوله تعالى: (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَزَيَّنَّتْهَا نُوِفْ إِلَيْهِمْ أَعْمَالُهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ) (أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) (هود، 15-16)؛⁸⁸ الاستدلال: إرادة الحياة الدنيا هو القصد إليها والرغبة فيها، ومن قصد من قراءة القرآن أخذ الأجرة دخل في عموم الوعيد الوارد في هذه الآية، والوعيد يدلّ على الحرمة قطعاً.

والجواب: الله تعالى أعلم أن يكون المراد به الكفار، بدليل حصر الجزاء لهم،⁸⁹ والمؤمنون المذنبون منهم مخصوصون⁹⁰ بالآيات الأخر. فإنّ من أراد الحياة الدنيا وزينتها ثم لم ينصرف عن الاعتقاد الحق والإقرار به لا يخدّون فيها، ولا ينحصر جزائهم فيها على أنّه لو أرادوا بالتعليم رئاسة الفقهاء والأجرة يدخل في عمومه، فيكون حرمة قطعية. وقد ذهب المتأخرون إلى خلافه، فإذا كانت الآية قطعية في تحريم الأجرة [13و] -على ما هو من العبادات- يلزم إكفار من ذهب إلى جواز أخذ الأجرة للتعليم ونحوه، والعياذ بالله!

واستدلّ أيضاً بقوله تعالى: (قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ) [أنعام، 90/6]؛ وقوله تعالى: (وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ) [يوسف، 104/12]؛ وجه الاستدلال؛ أنّ الضمير⁹¹ للقرآن، والحصر اضافي، فالمعنى لا يتجاوز القرآن إلى كونه ممّا يسأل عليه الأجر من الخلق، والآية وإن كانت في حقّ النبيّ عليه السلام، لكن إذا انحصر عدم الأجر عليه⁹² يدلّ على عدم جواز

79 أنوار التنزيل للبيضاوي، 1/ 013.

80 ش + كلامه.

81 ش + بالوعيد.

82 يعني البركوي.

83 هو إبراهيم بن يزيد بن قيس بن الأسود النخعي الكوفي (ت. 96 هـ/714 م) وَكَانَ مُقْتَبِي أَهْلِ الْكُوفَةِ، رَوَى عَنْ مَسْرُوقٍ، وَعَلْقَمَةَ بْنِ قَيْسٍ، وَعَبِيدَةَ السُّلَمَانِيِّ، وَأَبِي زُرْعَةَ النَّجَلِيِّ، رَوَى عَنْهُ: الْحَكَمُ بْنُ عُثَيْبَةَ، وَعُمَرُ بْنُ مَرْةٍ، وَحَمَّادُ بْنُ أَبِي أَنْطَرٍ: سِيرَ أَعْلَامِ النُّبَلَاءِ لِلذَّهَبِيِّ، 4/ 520-521؛ الأعلام للزركلي، 1/ 80.

84 إنقاذ الهالكين للبركوي، 17.

85 يعني البركوي.

86 ش: قطعتهما.

87 ش: لجمعهما.

88 ش + وجه.

89 ش + بالنار.

90 ش: والمؤمنون المذنبون مخصوصون منهم.

91 ش + يشير.

92 في هامش ش: أي على القرآن.

الأجر من أى معلّم كان و من أى قارئ كان، لأنّه⁹³ أنزل.

والجواب: إن كانت المسألة من قبيل الصلّة فظاهر، وإن كانت من قبيل الأجرة فالحصر ليس بناف لها، لأنّه ليس من أوصاف القراءة حتّى يلزم من حصره على كونه ذكراً عدم جواز الأجرة، فإنّ الأجرة ليست من صفته، فلا يلزم نفيها. غاية ما في الباب. أنّ الرسول حرام عليه أخذ الأجرة؛ لكون القراءة مقصوراً على كونه ذكراً، فإنّه بعث للتذكير به لا لكسب الدنيا به. وأخذ الأجرة في مقابلته غاية ما في الباب؛ أخذ الأجرة له عليه السلام حرام بذلك النص، بعثت كون القرآن ذكراً. فيكون أخذ الأجرة حراماً على أحاد⁹⁴ الأمة لكون النصّ معلولاً بكونه ذكراً، فيكون حرمة⁹⁵ ثابتاً بالقياس دون النصّ القاطع. فلذلك ذهب المتقدّمون من الأئمة إلى عدم جواز أخذ الأجرة على العبادات، وقد جوز المتأخرون. وسيأتي الكلام⁹⁶ إن شاء الله تعالى على أنّه إن صحّ يلزم أيضاً حرمة تعليم القرآن بالأجرة وقد عرفت فساده.

واستدل⁹⁷ أيضاً بقوله تعالى: (مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصَلَاهَا مَذْمُومًا مَذْحُورًا) [الإسراء، 18/17]؛ وجه الاستدلال؛ [13] و أخذ الأجرة إرادة العاجلة فيستحقّ أخذها الوعيد فيكون حراماً.

[والجواب]⁹⁸: هذا لمن كان قصده مقصوراً على العاجلة، وذلك⁹⁹ إلى أحوال القلب. وظاهر حال المؤمن ينافي عنها وإلا فلا فرق بين هذه المسألة وسائر العبادات¹⁰⁰ في فساد النية، فلا اختصاص لهذه الآية بتحريم أجرة القراءة دون أجرة التعليم. وهذا الظنّ في عامّة المؤمنين من قبيل بعض الظنّ.¹⁰¹

وأما النية فقوله عليه السلام: «إِقرءوا القرآن وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ»¹⁰² ذكره صاحب الهداية¹⁰³ في كتاب الإجارة¹⁰⁴ ومنها ما روى الترمذيّ قال¹⁰⁵ عليه السلام: «مَنْ قرأ القرآن فليَسألِ الله به، فَإِنَّهُ سَيَجِيءُ أَقْوَامٌ يَقْرءُونَ القرآنَ يَسْأَلُونَ النَّاسَ بِهِ»¹⁰⁶ و منها ما رواه أبو داود عن عبادة بن الصّامت: «عَلِمْتُ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِ الصُّفَّةِ القرآنَ فَأَهْدَى إِلَيَّ رَجُلٌ قَوْسًا فَقُلْتُ: لَيْسَتْ بِمَالٍ وَأُرْمِي بِهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى، فَأَتَيْتُهُ عَلَى النَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، رَجُلٌ أَهْدَى إِلَيَّ قَوْسًا لَيْسَتْ بِمَالٍ وَأُرْمِي بِهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: «إِنْ كُنْتَ تُحِبُّ أَنْ تُطَوَّقَ طَوْقًا مِنْ نَارٍ فَاقْبَلْهَا»¹⁰⁷ وأما النية فقوله¹⁰⁸ عليه السلام: «لَا تَأْخُذُوا بِالْعِلْمِ وَالقرآنِ ثَمَنًا، فَيَسْبِقَكُمُ الدَّانَةُ إِلَى الْجَنَّةِ»¹⁰⁹.

93 ش + به.

94 في هامش ش: الرسول.

95 ش: حرمتها.

96 ش + فيه.

97 في هامش ش: مولى المذكور.

98 ش + الجواب.

99 ش + راجع.

100 في هامش ش: كصوم وزكوة.

101 في هامش ش: يريد به ما أشير به في قوله تعالى: (إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ) [حجرات، 12/49].

102 مسند أحمد، 295/24 (15535).

103 أبو الحسن برهان الدين علي بن أبي بكر بن عبد الجليل الفرغاني المرغيناني (ت. 593 هـ/1197 م)،

من أكابر فقهاء الحنفية، من تصانيفه؛ الهداية في شرح البداية، منتقى الفروع، مناسك الحج، الأعلام

للزركلي، 266/4؛ تاج التراجم لابن قطلوبغا، 207/1.

104 كتاب الهداية لمرغيناني، 238/3.

105 ش + رسول الله.

106 سنن الترمذي، فضائل القرآن 42.

107 مسند أحمد، 363/37 (22689)؛ سنن ابن ماجه، التجارات، 8.

108 ش: ومنها قوله. وهو الأصح.

109 كنز العمال لمتقي الهندي، 336/2 (4179).

الجواب: أن هذا الأحاديث وإن كانت نصًا فيما نحن فيه وقطعيّ الإثبات لكنّها من قبيل الأحاد، فتكون ظنيّ الثبوت فلا تكون قطعيتّه في حرمة على أنّه معارض لقوله عليه السلام: «إِنَّ أَحَقَّ مَا أَخَذْتُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا كِتَابُ اللَّهِ تَعَالَى»¹¹⁰ وهذا الحديث بما أخرجه البخاريّ في صحيحه على أنّه ثبت في علم الأصول، إنّ ترجيح الروايات بعضها على بعض [14ظ] قد يكون بالكتب¹¹¹ ومثل ذلك بصحيح البخاريّ ومسلم، وذكر في بعض كتب الأصول أنّهما يرجحان على سائر السنن وما قيل روي أنّه ورد في الرقية دون القراءة لحصول الثواب، فمدفوع بما ذكره¹¹² من أنّ العبرة لعموم اللفظ لا لخصوص السبب على أنّه يدلّ على جواز أجره القراءة المخصوصة، وقد ادّعى عدم جواز الأجر في مقابلة قراءة القرآن على أيّ وجه كان وإذا تعارض الأحاديث والآيات ولم يدلّ على مدعاه وجب علينا تقليد المجتهدين،¹¹³ والأخذ بأرفق أقوالهم لئلا يضيق الرحمة الواسعة.

المسلك الثاني في الإثبات التقليديّ:

إذا عرفت ما قدّمنا لك عرفت أنّ¹¹⁴ جواز الأجر في تلك المسئلة والاستدلال عليها بما ذكره¹¹⁵ لا يتمّ، فيجب فيه المصير إلى أقوال الفقهاء وتحرير محلّ النزاع؛ وهو أنّ قراءة القرآن عبادة، وهذه صغرى سهلة الحصول لا ينكر¹¹⁶ من الفقهاء وغيرهم، وكبراه؛ كلّ عبادة لا يجوز فيه الأجر، وهذه الكبرى كليتها مسلمة عند المتقدّمين، وإثباتها على ما في الهداية¹¹⁷ من وجوه الأوّل قوله عليه السلام: «أَفْرَعُوا الْقُرْآنَ وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ»¹¹⁸ ولما كان حدّ الأكبر¹¹⁹ مندرجا تحت الحدّ الأصغر اندراج الجزء في الكلّ، يكون إثباته في ضميته إثباتا للقضية الكلية. فلذلك: اكتفى به في إثباتها¹²⁰ فظهر أنّ ثبوت تلك الجزئية وإثباتها ليسا بطريق القياس الفقهيّ، بل من تمثيلات الفقهاء والتمثيل ليس بقياس، بل هو أراد قضية شخصية لضبط قاعدة كلبية، وتحقيقها على هذا يبنتي على تأصيلات الهداية. لكنّ الاستدلال بهذا الحديث إنّما يتمّ لو كان سالما عن المعارضة بالحديث الآخر، وكذا ما ذكره¹²¹ في الهداية من حديث عثمان بن أبي العاص حيث [14و] قال: «إِنِ اتَّخَذْتَ مُؤَدِّنًا فَلَا تَأْخُذْ عَلَى أَدَائِهِ أَجْرًا»¹²² وهذا أيضا من قبيل الاستدلال المذكور، وقد عرفت ما فيه فكان صاحب الهداية لمأ رأى الاستدلال به¹²³ غير تامّ، لما ذكرنا سلك مسلك الرأى وقرّر الأصول. وقال في إثبات تلك الكبرى: لأنّ القربة متى حصلت وقعت عن العامل، وهذه العبادات يعنى به¹²⁴ تعليم القرآن والتأدين ونحوهما من جنس القرب، وهي حقوق الله تعالى خالصة على العبد، ولا يشارك فيها غيره، والأجر في قراءة القرآن وتعليمه تقتضي المشاركة للمؤجّر، فلا تصحّ الإجارة في أصل وضعه، لأنّ وضع العبادات على إخلاص العمل لله تعالى، فيكون موضوعها الإخلاص، كما قال الله تعالى: (وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا) [كهف، 110/18]، فيكون منهيا عنها حراما كي

110 صحيح البخاري، طب 76.

111 في هامش ش: أى البخارى.

112 في هامش ش: المرحوم.

113 في هامش ش: المراد من المجتهدين إمام أعظم وإمام أبي يوسف وغيرهما.

114 ش + عدم.

115 في هامش ش: المرحوم.

116 ش: ينكرها أحد.

117 كتاب الهداية للمرغيناني، 238/3.

118 مسند أحمد، 295/24 (15535).

119 في هامش ش: أى محمول المطلوب.

120 في هامش ش: أى موضع المطلوب.

121 في هامش ش: المرحوم.

122 مسند أحمد، 201/26 (16271) ؛ سنن الترمذي، الصلاة 290.

123 في هامش ش: «أَفْرَعُوا الْقُرْآنَ وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ». مسند أحمد، 295/24 (15535).

124 ش: بها.

لا يعود¹²⁵ على موضعها بالنقض، فإذا كانت أمثال ذلك من القُرب الخالصة لله تعالى تعتبر في أَدانها أهليةً العامل، فلا يجوز أخذ الأجرة عن غيره كما في الصوم والصلاة، فإنهما عبادة خالصة. وقرّر صاحب الهداية أصلاً آخر فيه¹²⁶ وهو مبني على تمهيد قاعدة وهو؛ أنّ الإجارة في اللّغة بيع المنفعة والقياس يأبى جوازها؛ لأنّ المنفعة هي المعقود عليها وهي معدومة، وإضافة¹²⁷ إلى ما سيوجد غير صحيحة،¹²⁸ فجواز الإجارة للضرورة دفعا لحاجة الناس على خلاف القياس. وقد شهدت بصحتها الآثار؛ وهو قوله عليه السلام: «أعطوا الأجير أجره قبل أن يجفّ عرقه»،¹²⁹ وقوله عليه السلام: «مَنْ اسْتَأْجَرَ أَجِيرًا فَلْيُعْلَمْهُ أَجْرَهُ»،¹³⁰ والمنافع فيها أقيمت مقام العين رعاية لمصلحة الناس، فلا بدّ أن يكون¹³¹ معلومة كيلا يكون الجهالة مفضية إلى النزاع، فصار كجهالة الثمن والمبيع في البيع، وقد ورد النصّ في لزوم كونها¹³² معلومة. [15ظ] وهذا لا يمكن إلا في مقدور التسليم، وقد يكون بعض العبادات كتعليم القرآن ممّا¹³³ يشغل بتسليمه الأجير، وهو المعلمّ إلا بمعنى من قبيل المتعلمّ فيكون ملتزمًا ما لا يقدر على تسليمه،¹³⁴ فلا يصحّ فيمتنع الاطراد وهذا ضعيف كما حقّق في موضعه. وقد استدل المولى المذكور بما حاصله؛ أنّ الأجرة لقراءة القرآن لتحصيل الثواب وهو لا يكون بلا نيّة، والنّيّة هو قصد القلب والربط على شيء وذلك غير إحضار بالبال، فإذا كان الباعث على القراءة أخذ الأجرة يكون قصده مقصودا عليه وقراءته لأجله، فلا يحصل الثواب¹³⁵ فلم يوجد النّيّة، فلا يوجد منفعة القراءة على ما عقد المؤجّر عليه، فلا يجوز أخذ الأجرة.

أقول: هذا ضعيف إذ هذا الباعث لا ينافي قصد القلب إلى تحصيل الثواب بل هو يهيجه، ألا يرى أنّ الأكل والشرب وسائر الأفعال¹³⁶ من المقتضيات البشريّة مما يمكن تصحيح النّيّة فيه كما ورد في الأحاديث الصحيحة: أنّ المضاجعة مع حليلته مأجور عليها، وكذا الأكل والشرب، إذا كانا لتقوية البدن في العبادة مع أنّ فيه باعثًا قويًا محبوبًا¹³⁷ لا¹³⁷ عليه البشر، وهذا قد لا يكون في بعض الناس، إمّا لغلبة الوسوسة أو لغلبة الطبيعيات والعاديّات¹³⁸ على العبادات وظاهر حال المسلم طلب الثواب في أمره كلها، وإن تخلّف في بعض الناس وهذا سوء الظنّ بكلّهم، فهو من قبيل بعض الظنّ. واستدلّ¹³⁹ أيضا؛ بأنّه من قبيل الرياء أو يلحق بها، وقد عرفت أنّ احتمال الرياء لا يبطل أصل العبادة حتّى أنّه لو صلّى وصام رياء لا يلزم الكفارة والقضاء، وأمّا الملحق بالرياء فلا ذكر له، ولا حكم في كتب الفقه ولا في كتب الأخلاق التي يبحث فيها عن أحوال القلب.¹⁴⁰ ثم إن المتأخّرين من [15و] مشايخنا قالوا: إنّ تلك الكبرى¹⁴¹ وإن كانت كليّة لكن الاستحسان ربما يتخصّصها ببعض الأوقات،¹⁴² وذلك لأنّ رعاية تلك القضية لرفع احتمال الشرك في العبادات وربّما

125 ش: تعود.

126 في هامش ش: أي إثبات تلك الكبرى.

127 ش + التملك.

128 كتاب الهداية لمُرغيناني، 230/3.

129 سنن ابن ماجه، رهون 4.

130 السنن الكبرى للبيهقي، إجارة 28.

131 ش: تكون.

132 في هامش ش: أجرة.

133 ش + لا.

134 ش: على تسليمه، وهو الأصحّ.

135 في هامش ش: أي لأجل الماجر.

136 ش + الطبيعيّة.

137 في هامش ش: أي مجلوقا.

138 في هامش ش: جمع عادة.

139 في هامش ش: المولى المذكور.

140 ش + والله أعلم.

141 في هامش ش: أي كل عبادة لا يجوز فيه الأجرة.

142 ش + فيكون القضية الكلية مشروطة مقيدة ببعض الأوقات.

يلحق به ضرر فوق ذلك، وهو تضييع حفظ القرآن فإنّ ذلك إنّما يتمّ بالمدارسة والممارسة، وإتباع النفس بتكرارها، وقد ظهر التواني¹⁴³ في أمور الدين، فلذلك؛ استحسناها¹⁴⁴ المتأخرون في العبادات كالتعليم والتأذين والإمامة،¹⁴⁵ فيكون كبرى الصغرى المذكورة سهلة الحصول من جزئيات تلك القاعدة التي هي الكبرى لها، فإثبات جوازها بالاستحسان الذي قوي أثره وإن خفي سببه، ومن عادة الفقهاء سيما صاحب الهداية طي الكبرى والاشارات إليها مطاوى تأصيلاتهم، كما يشهد لذلك تتبع عباراتهم في مصنفاتهم سيما في الهداية، وقد صرح به شراح الهداية: فهذا ليس براجع إلى القياس الفقهي وهو تعدية الحكم من الأصل المقيس عليه في القياس¹⁴⁶ قضية مستقلة اعتبرت بحسب حكمها في محل جزئي، فدليلها عين تلك القضية الواردة بحسب واحد من الأدلة الثلاثة؛ الكتاب والسنة والإجماع.

ثم تعدى حكمها بعلمته المأخوذة في ذلك المنصوص إلى ما لا نص فيه، وأما محل النزاع فليس بقضيتها مخصوصة وردت في الشرع، بل هو راجع إلى أصل واحد يفرغ عنها جزئيات، كما صرح به صاحب الهداية حيث قال في إثبات حرمة الاستأجار على الأذان ونحوه: والأصل أراد به القاعدة الكلية؛ إن كل طاعة تخصص بها المسلم لا يجوز الاستأجار عليها عندنا،¹⁴⁷ وهو القياس في العبادات، [16ظ] وأما الاستحسان فيعلم أصله منها وهو أن كل عبادة ظهر فيها التواني يجوز وضع الأجرة وأخذها، وهذا القياس وذلك الاستحسان يجريان في كل العبادات ولا يلزم في جزئيات الوقائع رواية عن¹⁴⁸ المجتهد بل الإرجاع إلى الأصل الواحد كاف.

فذلك؛ أصل الفقهاء المسائل في كتبهم ليتمكن ضبط الأحكام الجزئية التي يتعدى ضبطها، فلا قياس فقهيًا في إرجاع القضية الشخصية الجزئية إلى أصل كلي مما أصله الفقهاء، وبيّنوا طريق إرجاعها إليه كما كفلت به الهداية، وبهذا التحقيق يندفع ما أورده المولي المذكور من الشكوك والأوهام، والله أعلم بتحقيق المقام.

ثم إن هذا على تقدير كونها أجرة؛ وأما على تقدير كونها صلة فالأمر على طرق الثمام،¹⁴⁹ وأما ما نقله من الخلاصة من أن الوصية بقراءة القرآن عند قبره باطلّة، فلا يدل على عدم جواز الصلة لقراءة القرآن، والصحيح ما نقله عن البعض إن القارئ إذا كان معينًا ينبغي أن يجوز وصيته له على وجه الصلة،¹⁵⁰ والتعيين قد يكون بالشخص وقد يكون بالوصف كما ذكر في كتاب الوصية¹⁵¹ من أن الوصية إلى الفقهاء ونحوهم جائز، وبالجملة أن المولى المذكور لم يبراع القواعد التي ذكرها فتتبع والله الموفق. وهذا آخر ما أردنا جمعه و تحريره على ما فهم من رسالته من غير مراجعة إلى كتاب آخر، بعد أني تتبعت عبارة صاحب الهداية في الإجارة، والعارف يكفيه الإشارة، وما قصدت به ازدراء¹⁵² في حقه بل أردت تحقيق الحق على ما تبين لي: (وَاللَّهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ) [أحزاب، 4/33]،¹⁵³ تمّ تسويد الأوراق¹⁵⁴ بين العصر والعشاء مع تحلل الصلاة والعشاء في غرة من ذي الحجة سنة أربع وثمانين وتسعمائة، تمت.

¹⁴³ في هامش ش: التكاثر والضعف.

¹⁴⁴ في هامش ش: أي أجرة.

¹⁴⁵ ش + فيكون كبرى الصغرى المذكورة هكذا وكلّ عبادة ظهر فيها التواني يجوز الاستأجار عليها، وهذا الكبرى قياسها معها.

¹⁴⁶ ش: إلى فرع المقيس فإنّ المقيس عليه في القياس.

¹⁴⁷ كتاب الهداية لمُرغيناني، 238/3.

¹⁴⁸ ش: من.

¹⁴⁹ في هامش ش: الثمام نبت ضعيف له خوص.

¹⁵⁰ البحر الرائق لابن نجيم، 518/8.

¹⁵¹ لم أعثر عليه.

¹⁵² في هامش ش: أي التحقيق.

¹⁵³ ش + تمت الرسالة بعون الله المنان.

¹⁵⁴ ش: فيما بين الظهر والعصر في أربعة و عشرين يوما من شهر رمضان في اليوم الخامس تاريخ سنة 1022.

صورة الورقة الأولى من المخطوط:

صورة الورقة والأخيرة من المخطوط:

